

Большакова А.М.

НЕУЗГОДЖЕНІСТЬ КОГНІТИВНОГО ТА ЕМОЦІЙНОГО КОМПОНЕНТІВ УСТАНОВКИ ЩОДО МАЙБУТНЬОГО ТА ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті наведені дані, що дозволяють розглядати особливості мотиваційної сфери як фактор узгодженості/неузгодженості когнітивних та емоційних компонентів психологічної установки щодо майбутнього в юнацькому віці.

It's presented that characteristics of motivational sphere is a factor of unmatched positions of cognitive and emotional aspects of attitudes to the future in youth age.

Проблема мотивації поведінки людини була та залишається однією із стрижневих у психологічній науці. Питанням мотивації та мотивів присвячено велику кількість досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців. У цих роботах показано, що за допомогою аналізу особливостей мотиваційної сфери піддаються опису та розумінню життєві цілі, перспективи, цінності, смисли, рішення, вибори та механізми побудови життєвого шляху людини в цілому.

Актуальність вивчення взаємозв'язку характеристик мотиваційної сфери та суб'єктивної картини життєвого шляху визначається *аналізом досліджень та публікацій* з проблеми психологічного часу людини, зокрема, її майбутнього.

Значення психологічного майбутнього в житті людини визначається його функцією регуляції важливих вчинків та рішень, всієї долі людини [1; 3; 4; 7]. Дослідники проголошують, що психологічне майбутнє регулює ієрархію потреб, цілі та зміст діяльності, смисложиттєві орієнтації [3; 4; 7]; детермінує особистісний вибір в ситуації самовизначення [6].

В деяких дослідженнях показано, що не завжди впевненість у позитивному майбутньому поєднується з чіткими уявленнями про засоби та стратегії досягнення цього добробуту [1]. В той же час, не всі аспекти цієї важливої теми було висвітлено. Так, досі не проведено повноцінного вивчення особистісних детермінант узгодження когнітивних та емоційних компонентів психологічної установки щодо майбутнього. Зокрема, відсутні дослідження взаємозв'язку характеристик мотиваційної сфери та особливостей психологічного майбутнього, що і зумовило актуальність теми даної роботи.

Об'єктом дослідження було обрано психологічні установки щодо майбутнього осіб юнацького віку. Обрання саме цієї вікової категорії зумовлено визначенням юнацького віку як найважливішого для створення психологічного майбутнього особистості, здійснення життєвого самовизначення та побудови найважливіших життєвих планів і перспектив [4; 6 та ін.]. Предметом дослідження був взаємозв'язок характеристик мотиваційної сфери юнаків з узгодженістю/неузгодженістю когнітивних та афективних компонентів їх психологічних установок щодо майбутнього.

Метою дослідження, що зумовила формулювання відповідних завдань, було вивчення взаємозв'язку характеристик мотиваційної сфери юнаків з особливостями їх психологічних установок щодо майбутнього.

У дослідженні взяли участь 87 студентів першого – другого курсів віком від 19 до 22 років.

Когнітивний та емоційний компоненти установки щодо майбутнього вивчалися за допомогою відповідних методик: "Психологічна біографія" (О. Коржова), "Семантичний диференціал часу" (Л. Вассерман та ін.).

Методика "Психологічна автобіографія", що призначена для вивчення ситуаційних особливостей життєвого шляху особистості [5], дозволяє виявити переживання, пов'язані з найважливішими етапами життя людини, отримати перелік суб'єктивно найважливіших подій минулого, теперішнього, майбутнього. В даному дослідженні, у відповідності до його мети, оцінювався лише один показник методики – продуктивність побудови образів майбутнього. Розробленість життєвої перспективи в ході побудови досліджуваними їх "авто-

біографії” розглядалася як прояв когнітивного компоненту установки щодо майбутнього.

Семантичний диференціал часу (СДЧ) [3] дозволяє визначити суб’єктивні уявлення досліджуваних про своє минуле, теперішнє та майбутнє. Особливість методики полягає в тому, що вона виявляє не усвідомлювані когнітивні моделі життєвих етапів, а емоційне, найчастіше, підсвідоме, ставлення до них. Отже, в даному дослідженні результати СДЧ вивчалися як прояв емоційного компоненту установки щодо майбутнього, яке оцінювалося взагалі та за п’ятьма чинниками: активність, емоційне забарвлення, розмір, структура, відчуття.

Для вивчення *мотиваційної сфери* особистості було обрано методики, що спрямовані на діагностику тих мотиваційних утворень у психіці людини, що безпосередньо зумовлюють напрями, зміст та рівень активності особистості у розробці своїх життєвих перспектив і планів, побудові всього життєвого шляху.

Опитувальники Т. Елерса “Мотивація до успіху” та “Мотивація до уникнення невдачі” розроблені у відповідності до теорії Д. Макклелланда, Д. Аткинсона, Х. Хекхаузена та ін., де мотив досягнення визначається як стійка потреба домогтися успіху в різноманітних видах діяльності, у будь-якій ситуації, поза залежністю від її змісту [2]. Методики Елерса дозволяють оцінити вираженість двох складових цього мотиву: мотиву прагнення до успіху (досягнення значущої цілі, яку можна однозначно оцінити як успіх) і мотиву уникнення невдачі (при якому явно вираженою метою діяльності є запобігання провалів).

Опитувальник “Діагностика мотиваційної структури особистості” (В. Мільман) розроблений відповідно до уявлень про те, що в структурі особистості можна виділити два види мотивації: продуктивну (що детермінує творчий розвиток, орієнтує людину на майбутнє, сприяє включенню в соціум) та споживчу (що спрямована на підтримку життєдіяльності та задоволення “натуральних потреб”). Методика Мільмана дозволяє виявити стійкі мотиваційні тенденції особистості: загальну та творчу активність, прагнення до спілкування, забезпечення комфорту, соціального статусу, соціальної корисності.

Методика "Мотивація навчання у ВНЗ" (Т. Ільїна) дозволяє вивчити рівень мотиваційної спрямованості студентів на отримання знань, опанування професією, отримання диплома. Діагностична цінність методики для даного дослідження визначалася тим фактом, що отримання вищої освіти є одним з найважливіших етапів самовизначення, успішність якого зумовлює подальші життєві перспективи.

Аналіз та інтерпретація даних, які були отримані в результаті застосування психодіагностичних методик, здійснювалися за допомогою вивчення та інтерпретації статистичних показників індивідуально-психологічних розбіжностей юнаків, що мають узгоджені та неузгоджені за когнітивними і емоційними компонентами установки щодо майбутнього.

Завданням *першого етапу* аналізу експериментальних даних було формування експериментальних груп на основі вивчення емоційних і когнітивних компонентів установки щодо майбутнього для подальшого порівняльного аналізу.

Було з'ясовано, що переважна більшість досліджуваних має досить позитивне емоційне ставлення до майбутнього, показники якого перевищують результати, отримані на нормативній вибірці досліджуваних [3] (див. табл. 1).

Аналіз даних, наведених в табл. 1, показує, що майбутнє сприймається досліджуваними як напружене, активне, цілне, стрімке, мінливе (фактор "активність"); радісне, світле, кольорове, спокійне, яскраве (фактор "емоційне забарвлення"); довготривале, велике, об'ємне, широке, глибоке (фактор "розмір"); зрозуміле, неділиме, безперервне, зворотне, ритмічне (фактор "структура"); реальне, близьке, загальне, відкрите (фактор "відчуваємість"). Тобто, досліджувані в цілому позитивно оцінюють своє майбутнє, воно сприймається ними як щасливий, активний період, сповнений приємними враженнями та подіями.

Таблиця 1.
Середні оцінки майбутнього за СДЧ

Оцінки майбутнього (за СДЧ)	Результати досліджуваних		Нормативні дані за Л. Вас-серманом [3]	
	Середні	σ	Середні	σ
Загальна оцінка часу	7,211	2,476	4,68	2,42

Оцінка за факторами:				
Активність	5,117	5,146	5,05	3,24
Емоційне забарвлення	9,176	4,517	5,45	4,60
Розмір	8,176	4,074	5,40	4,45
Структура	7,235	3,568	2,34	3,64
Відчуваємість	6,322	4,608	5,10	4,57

Порівняння характеристик майбутнього за різними чинниками виявило, що оцінки за фактором “емоційне забарвлення” (що є максимальними) на статистично значущому рівні (за t - критерієм Стюдента) вищі, ніж за факторами “активність” ($t = 4,554$; $p < 0,001$); “структура” ($t = 2,032$; $p < 0,05$); “відчуваємість” ($t = 3,039$; $p < 0,01$).

Фактор “активність” свідчить про ступінь енергійності в ставленні до часу, “структура” – про наявність розроблених планів на майбутнє, “відчуваємість” – про ступінь реальності сприйняття часу [3]. Отже, дані, наведені в табл. 1, дозволяють дійти висновку, що хоча оцінки майбутнього досліджуваними юнацького віку характеризують їх як мотивованих, активних та позитивно спрямованих на майбутнє, загальне тепле емоційне ставлення до прийдешнього переважає над активністю, мотивованістю, плануванням та реалістичністю сприйняття.

Когнітивний компонент установки щодо майбутнього вивчався шляхом аналізу продуктивності створення його образів (планування подій життя) при побудові “психологічної автобіографії”.

Аналіз отриманих результатів показав, що показник середньої кількості майбутніх подій в групі досліджуваних виявився дещо нижчим у порівнянні з нормативними даними ($3,83 \pm 0,62$ та $4,52 \pm 0,41$ відповідно [5]). Отже, юнаків можна охарактеризувати як людей, які не досить серйозно замислюються над своїм майбутнім та не дуже активно займаються розробкою життєвих планів та перспектив.

Для подальшого аналізу отриманих експериментальних даних досліджувані були розподілені на групи за схемою 2×2 :

Розробленість образів майбутнього	Емоційне ставлення до майбутнього	
	позитивне	негативне
висока	1 гр.	3 гр.
низька	2 гр.	4 гр.

1 група – досліджувані з позитивним ставленням до майбутнього та нормальною і високою продуктивністю образів прийдешніх подій (29 чол.);

2 група – досліджувані з позитивним ставленням до майбутнього та низькою продуктивністю образів прийдешніх подій (44 чол.);

3 група – досліджувані з негативним ставленням до майбутнього та нормальною і високою продуктивністю образів прийдешніх подій (5 чол.);

4 група – досліджувані з негативним ставленням до майбутнього та низькою продуктивністю образів прийдешніх подій (9 чол.);

3 та 4 групи були утворені зовсім незначною кількістю досліджуваних, що пояснюється домінуванням позитивного ставлення до минулого у юнацькому віці. Результати 1 та 2 групи підлягали подальшій інтерпретації через аналіз статистичної значущості індивідуально-психологічних розбіжностей за методиками для діагностики мотиваційної сфери. При цьому, представники 1 групи розглядалися як досліджувані, що мають узгоджені емоційний та когнітивний компоненти установки щодо майбутнього; 2 – як ті, психологічне майбутнє яких є неузгодженим за когнітивними та емоційними компонентами.

Другий етап інтерпретації даних був присвячений порівняльному аналізу особливостей мотиваційної сфери досліджуваних із узгодженими та неузгодженими за когнітивними і емоційними компонентами психологічними установками щодо майбутнього. Результати подані в табл. 1.

Результати, наведені в табл. 1, свідчать про наявність певних статистичних розбіжностей у структурі мотивації досліджуваних юнаків, що мають узгоджені та неузгоджені за когнітивними і емоційними компонентами установки щодо майбутнього.

Таблиця 2.
Особливості мотиваційної сфери досліджуваних
з узгодженими та неузгодженими психологічними
установками щодо майбутнього

Типи мотивації	Середні значення ¹		Значення t-критерію Стюдента	Рівень значущості (p)
	1 група	2 група		
Мотивація до успіху	20,98	19,04	2,093	p < 0,05
Мотивація до уникнення невдачі	13,98	14,16	1,064	— ²
Продуктивна мотивація:				
загальна активність	17,5	14,27	3,652	p < 0,01
творча активність	14,9	13,9	1,954	p < 0,05
соціальна корисність	14,14	14,08	0,067	— ²
загальний рівень (Σ)	46,54	42,25	2,005	p < 0,05
Споживча мотивація:				
життєзабезпечення	16,12	21,2	3,941	p < 0,01
комфорт	18,14	17,9	1,347	— ²
соціальний статус	16,34	14,11	2,347	p < 0,05
спілкування	14,52	15,5	2,298	p < 0,05
загальний рівень (Σ)	65,12	68,71	1,998	p < 0,05
Отримання знань (ОЗ)	5,36	4,95	1,213	— ²
Оволодіння професією (ОП)	7,03	5,54	2,951	p < 0,01
Отримання диплому	7,54	8,36	2,435	p < 0,05
Σ (ОЗ+ОП)	12,39	10,49	3,1115	p < 0,01

Примітки:

¹ досліджувані з узгодженими (1 група) та неузгодженими (2 група) психологічними установками щодо майбутнього;

² — відсутність статистично значущих розбіжностей.

Мотивація досягнення успіху та уникнення невдачі.

Аналіз результатів, отриманих за опитувальниками Елерса, дозволяє дійти висновку, що досліджуваним юнацького віку притаманний середній рівень мотивації до уникнення невдачі, який не пов'язаний з узгодженістю/неузгодженістю психологічних установок щодо майбутнього (статистично значущі розбіжності між досліджуваними двох груп відсутні).

Рівень мотивації до досягнення успіху виражений на помірно високому рівні в обох груп, хоча оцінки юнаків, що мають позитивне емоційне ставлення до майбутнього у поєднанні з когнітивною розробленістю життєвих перспектив, виявляються значно вищими на статистично значущому рівні.

Таким чином, результати, наведені в табл. 1, свідчать про те, що:

1) досліджуваним юнацького віку з позитивним емоційним ставленням до майбутнього притаманний помірно високий рівень мотивації досягнення успіху;

2) для цієї категорії досліджуваних притаманний зв'язок рівня мотивації досягнення та узгодженості когнітивних та емоційних складових психологічних установок щодо майбутнього: особам юнацького віку, чиє уявлення про майбутнє характеризується позитивним емоційним забарвленням та високою продуктивністю життєвого планування, притаманні такі характеристики, як: висування цілей, які можна однозначно оцінити як успіх; активне прагнення до досягнення цих цілей; віра в позитивний результат діяльності (очікування його); ініціативна поведінка; віра у власні сили; високий рівень домагань та ін.;

3) мотивація до уникнення невдачі у досліджуваних юнацького віку виявляється на середньому рівні, при цьому її рівень не залежить від наявності у свідомості добре розроблених та розгорнутих у майбутнє життєвих перспектив та планів.

Продуктивна та споживча мотивація.

Результати статистичної обробки даних, отриманих за методикою В. Мільмана (див. табл. 1), підтвердили наявність статистично значущих розбіжностей в структурі мотивації досліджуваних двох груп з позитивним емоційним став-

ленням до майбутнього.

Поведінка юнаків, які на когнітивному рівні добре уявляють свої життєві плани та перспективи, найбільшою мірою детермінується мотивами “Комфорт” (1 ранг), “Загальна активність” (2 ранг) та “Соціальний статус” (3 ранг). Поведінка юнаків, що не мають розроблених планів та перспектив, – мотивами “Життєзабезпечення” (1 ранг), “Комфорт” (2 ранг), “Спілкування” (3 ранг). Найнижче значення для досліджуваних обох груп має мотив “Соціальна корисність” (7 ранг).

Виявляються статистично значущі розбіжності у рівні продуктивної та споживчої мотивації, яка є більш вираженою у досліджуваних із неузгодженими за когнітивними та емоційними компонентами установками щодо майбутнього.

Статистично значущі розбіжності виявляються між досліджуваними обох груп за окремими складовими продуктивної та споживчої мотивації. У юнаків, що мають розроблені життєві плани та перспективи, більш вираженими є мотиви “Загальна активність”, “Творча активність”, “Комфорт”, “Соціальний статус”. У юнаків, які не розробили таких планів, – “Життєзабезпечення” та “Спілкування”.

Отже, статистичний аналіз показників структури мотивації (за методикою В. Мільмана) дозволяє стверджувати, що:

1) для юнаків, що продукують добре розроблені когнітивні образи майбутнього, більшою мірою притаманна мотивація, що детермінує творчий розвиток, орієнтує людину на майбутнє, сприяє включенню в соціум, – вони сильніше прагнуть до загальної та творчої активності;

2) юнакам, що не мають структурованих життєвих перспектив, притаманна мотивація, що спрямована на підтримку життєдіяльності та задоволення “натуральних потреб” – вони в своїй діяльності сильніше мотивовані забезпеченням умов комфортного існування та спілкуванням з людьми.

Мотивація навчання у ВНЗ.

Результати, отримані досліджуваними з позитивним емоційним ставленням до майбутнього за методикою Т. Ільїної, дозволяють дійти висновку, що на першому місці в обох групах досліджуваних є такий мотив навчання у вищому навчальному закладі, як отримання диплома, що, напевне, пояснюється існуванням у соціумі загальної тенденції до отримання вищої освіти як такої, незалежно від її змісту

та напряму. Мотиви оволодіння професією та отримання знань опинилися на другому та третьому місці відповідно. Звісно, подібна ієрархія не надає підстав для оптимістичних прогнозів стосовно майбутнього професійного життя досліджуваних, отже, окреслює напрямки роботи психологічної служби ВНЗ.

Аналіз розбіжностей в мотивації навчання виявив, що при подібності ієрархії виявляються статистично значущі розбіжності досліджуваних двох груп у силі вираженості окремих мотивів. Так, особам з наявністю добре розроблених життєвих планів притаманні більш високі оцінки за прагненням оволодіти професією та низькі – за мотивацією отримання диплома. До того ж, більш високими є їх показники за сумою оцінок двох мотивів, які мають складати основу навчальної мотивації у ВНЗ, – отримання знань та оволодіння професією.

Таким чином, отримані дані дозволяють стверджувати, що:

1) незалежно від наявності або відсутності розроблених життєвих планів та перспектив у сучасній молоді домінуючим мотивом навчання у вищій школі є прагнення до отримання диплома при формальному засвоєнні знань та допущенні можливості використання "обхідних" шляхів складання іспитів та заліків;

2) рівень цього прагнення є більшим у юнаків, які не мають добре розроблених та структурованих уявлень про майбутнє;

3) для юнаків, що продукують добре розроблені когнітивні образи майбутнього, притаманна більша орієнтація на оволодіння в процесі навчання професійними знаннями та формування професійно важливих якостей.

Результати експериментального вивчення установок юнаків щодо майбутнього дозволяють стверджувати, що:

Для юнацького віку більш притаманним є позитивне емоційне ставлення до свого майбутнього при досить низькій продуктивності створення когнітивних образів, яка свідчить про недостатню сформованість життєвих планів та перспектив.

В юнацькому віці переважають особи із неузгодженими за когнітивними та емоційними компонентами психологіч-

ними установками щодо майбутнього – високими позитивними емоційними оцінками та низьким рівнем когнітивної розробленості життєвих перспектив.

Узгодженість /неузгодженість когнітивних та афективних компонентів установок щодо майбутнього певним чином пов'язана з характеристиками мотиваційної сфери досліджуваних з позитивним емоційним ставленням до прийдешнього:

Розроблені життєві плани та перспективи мають досліджуватися, яким притаманний більш високий рівень мотивації досягнення із такими властивими йому рисами, як висування цілей, які можна однозначно оцінити як успіх; активне прагнення до досягнення цих цілей; віра в позитивний результат діяльності (очікування його); ініціативна поведінка; віра у власні сили; високий рівень домагань та ін.

Позитивне емоційне ставлення до майбутнього у поєднанні з розробленими когнітивними образами пов'язане з високим рівнем мотивації, що детермінує творчий розвиток, орієнтує людину на майбутнє, сприяє включенню в соціум (мотиви загальної та творчої активності).

Юнаків, які не мають розроблених перспектив майбутнього при позитивному ставленні до нього, можна охарактеризувати як людей, у яких домінує мотивація, що спрямована на підтримку життєдіяльності та задоволення “натуральних потреб” – вони в своїй поведінці сильніше мотивовані забезпеченням умов комфортного існування та спілкуванням з людьми.

Недостатня когнітивна розробленість образу майбутнього пов'язана з більшим рівнем такої мотивації навчання у ВНЗ, як прагнення до отримання диплома при формальному засвоєнні знань та допущенні можливості використання “обхідних” шляхів складання іспитів та заліків.

Досліджуваним, які мають розроблені життєві плани та перспективи, притаманні більш високі оцінки за прагненням до оволодіння професією під час навчання.

Особливості мотиваційної сфери можуть розглядатися як фактор узгодженості/неузгодженості когнітивних та емоційних компонентів психологічної установки щодо майбутнього в юнацькому віці.

Перспективи подальших досліджень з даної проблеми

мають полягати в уточненні причинно-наслідкових зв'язків між формуванням мотиваційних структур і побудовою психологічного майбутнього у юнацькому віці, а також вивченні особливостей мотиваційної сфери юнаків з негативним ставленням до майбутнього.

Література

1. Абульханова–Славская К.А. Время личности и время жизни [Текст] / К.А. Абульханова–Славская, Т.Н. Березина. – СПб.: Алтейя, 2001. – 304 с.
2. Васильев И.А. Мотивация и контроль за действием [Текст] / И.А. Васильев, М.И. Магомед–Эминов. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 144 с.
3. Вассерман Л.И. Семантический дифференциал времени как метод психологической диагностики личности при депрессивных расстройствах [Текст]: Пособ. для врачей / Л.И. Вассерман, О.Н. Кузнецов, В.А. Ташлыков и др. – СПб.: СПб НИПНИ им. В.М.Бехтерева, 2005. – 27 с.
4. Гинзбург М.Р. Психологическое содержание личностного самоопределения [Текст] / М.Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1994. – № 3. – С. 43 – 52.
5. Коржова Е.Ю. Методика “Психологическая биография” в психодиагностике жизненных ситуаций [Текст]: Метод. пособ. / Е.Ю. Коржова; под ред. Л.Ф. Бурлачука. – К.: МАУП, 1994. – 109 с.
6. Леонтьев Д.А. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего [Текст] / Д.А. Леонтьев, Е.В. Шелобанова // Вопросы психологии. – 2001. – № 1. – С. 57 – 66.
7. Яничев П.И. Субъективные модели прошлого, настоящего и будущего в подростковом и юношеском возрасте [Текст] // Наш проблемный подросток: Учеб. пособ. – СПб.: Водолей, 1999. – С. 50 – 60.